

Tijd voor een verrijzenis van het prijzstelsel?

Hans Vandermaelen, Koen Dhoore

In de zoektocht naar een duurzame en zelfs klimaatneutrale landbouw wordt de lijst maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van de Vlaamse boer langer en langer. Dit botst op de onmogelijkheid van boeren om binnen de huidige sociaaleconomische omstandigheden aan de verwachtingen te beantwoorden. Vanuit dat perspectief klinkt het zogenaamde 'prijzstelsel', een historisch onderdeel van het pachtersrecht in Vlaanderen dat boeren beloofde voor duurzame landbouwpraktijken, als muziek in de oren. Aan de hand van drie observaties bij het historische prijzstelsel wordt het hedendaagse discours rond het betalen van boeren voor ecosysteemdiensten zoals koolstoffixatie grondig onderzocht, en worden een aantal breekpunten aangeduid voor een geslaagde herrijzenis van het prijzstelsel.

Wat was het prijzstelsel?

Het prijzstelsel was een belangrijk onderdeel van het pachtersrecht in Vlaanderen tijdens het ancien régime (15de-19de eeuw). Kleine boeren in het graafschap Vlaanderen waren zelden eigenaar van landbouwgrond, maar konden landbouwgrond gebruiken (pachten) van grondbezitters en (vooral kerkelijke) instellingen. De rechten van pachter (boer) en verpachter (eigenaar van het goed) werden vastgelegd in bijhorende pachtvereenkomsten. In die tijd werd het juridisch kader voor zo'n pachtvereenkomsten niet op nationaal niveau of op het niveau van het graafschap georganiseerd, maar wel op het niveau van de kleinere burggraafschappen of kasselrijen. Elk burggraafschap hanteerde daarbij specifieke regels en tradities. De basislogica was echter telkens dezelfde: de pachtende boer krijgt een tijdelijk gebruiksrecht, en moet het geleende goed (de 'lening') op het einde van de rit in dezelfde toestand teruggeven (de 'lating').

Het prijzstelsel maakte deel uit van de pachtregels en -tradities van vrijwel alle kasselrijen van het graafschap Vlaanderen (huidige provincies Oost- en West-Vlaanderen en delen van Zeeuws-Vlaanderen en het Noorderdepartement in Frankrijk). Kenmerkend

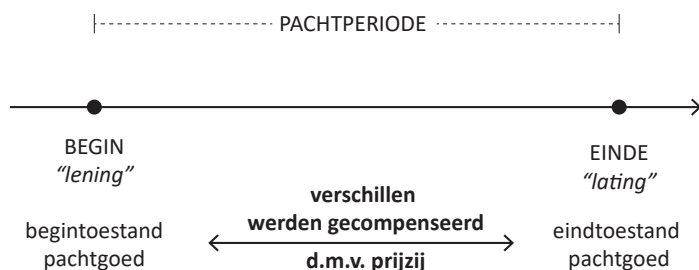
voor het prijzstelsel is de alomvattendheid van de blik waarmee de waarde en de toestand van een landbouwgoed werd beoordeeld, naast het feit dat prijzregels niet gewoon het *behoud* van de toestand van een landbouwgoed nastreefden, maar ook misbruik bestrafden én eventuele verbeteringen beloonden. Daartoe werd de toestand

Boeren werden beloofd voor goed gebruik en beheer van het pachtgoed, en voor de nagelaten investeringen.

van het goed 'geprijsd', al hoefde dat, zeker in de beginperiode van het ancien régime, niet per definitie te betekenen dat op alles een prijs werd geplakt en het hele systeem tot financiële transacties kon worden herleid. Het systeem genereerde voordelen op drie fronten. Boeren werden beloofd voor goed gebruik en beheer van het pachtgoed,

en voor de nagelaten investeringen. Dat stimuleerde pachters om de boerderij ook in de periode van de pachttopzeg goed te blijven verzorgen. Ook al plukt straks een nieuwe pachter daarvan de vruchten, de inspanningen worden aan de aftredende pachter vergoed. Grondeigenaren konden op hun beurt rekenen op een goede bescherming van de waarde van hun eigendommen en genoten waardevermeerdering bij aanhoudend duurzaam gebruik door opeenvolgende pachters. Dat de eigenaars van verpachte boerderijen prijzivoorwaarden opnamen in hun pachtcontracten is ook om een andere reden niet verwonderlijk. Ze hadden er immers zelf alle belang bij dat de boerderijen goed functioneerden. De pachtinkomsten werden vaak berekend in verhouding tot de landbouwopbrengsten (tiendepacht) en anderzijds waren de landeigenaars, zowel de personen als de instellingen, aan het eind van de rekening ook verantwoordelijk voor de 'armlastigen' in de samenleving. Een goed functionerende landbouw was in die omstandigheden de beste garantie om het aantal armen te beperken. Bovendien geldt ook de volgende waarheid van alle tijden, ongeacht op welke basis de pacht wordt berekend: boeren die een vruchtbare boerderij pachten, kunnen hoge pachten betalen. Verstoorde landbouwpraktijken bij pachtoverdracht, bijvoorbeeld het missen van de inzaai van het wintergraan, zouden in die tijd zware maatschappelijke consequenties hebben gehad. En dat voert naar het derde front waarop het prijzistelsel voordeel genereerde, met name de maatschappelijke voordelen. De aanhoudende investeringen in de gebruikswaarde van landbouwgronden en boerderijen, generatie na generatie en over pachttransacties heen, kwam de productiviteit en de ontwikkeling van de landbouw ten goede, en bood op die manier een goede basis voor maatschappelijk vooruitgang. Het is in die zin een uitstekend voorbeeld van wat de populaire Britse econome Kate Raworth in haar boek *Donuteconomie* 'regenerative by design' noemt — een systeem waarin een regeneratieve logica zit ingebakken.

Boeren werden beloond voor goed gebruik en beheer van het pachtgoed, en voor de nagelaten investeringen.



In zijn rapport *Het Pachttersrecht en de Prijzijen in Vlaanderen* uit 1910 documenteert staatslandbouwkundige De Keyser in geuren en kleuren de maatschappelijke voordelen van het prijzistelsel.¹ De Keyser beschrijft hoe in streken zonder prijzijen de uittreedende pachter weinig mest en grondverbeteringen nalaat omdat hij er niet voor wordt vergoed. Het resultaat is 'lauwen landbouw', waarbij pachters op het einde van hun pachtperiode 'de hofstede meer of min uitboeren, dikwijls zo veel mogelijk'. Een illustratieve praktijk is het buitenproportioneel bekalken van landbouwgronden op het einde van de pachtperiode om de aanwezige bodemvruchtbaarheid maximaal los te maken

— een praktijk waar we tot op vandaag het gezegde ‘rijke vaders, arme zonen’ aan ontleen. In de streken waar een prijzistelsel garandeerde dat goede praktijken werden beloond en nagelaten verbeteringen werden vergoed daarentegen, werd de boer aangespoord ‘zijne hofstede op de doeltreffendste wijze in te richten en uit te baten’, met in deze streken ‘krachtlandbouw’ tot gevolg. Een kwestie van ‘de allereerste grondrege- lers der rechtvaardigheid’, aldus De Keyser, maar ook van ‘gunstigen invloed op de ontwikkeling en den vooruitgang van den landbouw’. Als staatslandbouwkundige in het jonge België acht hij het ‘ten hoogste wenschelijk’ dat het prijzistelsel in alle streken zou worden ingevoerd ‘in overeenkomst met den toestand, de ontwikkeling en de noodwendigheden van den landbouw’.

Die beoogde opschaling van het prijzistelsel kwam er niet. Wel integendeel: op het moment van De Keyser's pleidooi waren de fundamenteen waarop het hele prijzistelsel was gebouwd al aan het afbrokkelen. Dat had onder andere te maken met de bestuurlijke omwentelingen van de Franse bezetting (1794-1815) en de Nederlandse tijd (1815-1830), maar ook de daaropvolgende Belgische natievorming tilde de thema's landbouw en pacht naar een hoger bestuurlijk niveau, waardoor de regionale geografie

van het prijzistelsel werd uitgewist. Daar komt sinds het laatste kwart van de 19de eeuw ook de doorbraak van de wereldwijde handel in onder andere goedkoop graan bovenop, die de Vlaamse graanteelt — zeer omvangrijk en sterk verankerd in de historische prijzistelsels — rake klappen gaf.² In dit tijdperk van totale sociaaleconomische omwentelingen, treffend gevat door Karel Van Isacker in zijn boeken *Mijn land in de kering 1830-1980*, verdween dus ook het prijzistelsel

helemaal naar de achtergrond.³ Het begrip prijzistelsel en de bijhorende prijzistelselvergoeding bestaan vandaag nog steeds, maar het hele systeem waarin beide zaten ingebed is uitgekleeft tot een financiële transactie van zeer beperkte omvang, en is nog slechts in zeer beperkte mate geïnspireerd vanuit een landbouwkundige gebruikswaarde.

In de hedendaagse zoektocht naar een meer duurzame en zelfs klimaatneutrale landbouw blijft de lijst maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van onze boeren maar groeien.

Nood aan een verrijzenis van het prijzistelsel?

In de hedendaagse zoektocht naar een meer duurzame en zelfs klimaatneutrale landbouw blijft de lijst maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van onze boeren maar groeien. Deze verwachtingen, van bodemzorg over biodiversiteitsherstel en duurzaam waterbeheer tot koolstoffixatie, botsen steevast met de harde economische realiteit waarin boeren vandaag opereren. Zeker gangbare boeren die vastzitten in een logica van dalende of stagnerende prijzen, stijgende kosten, en schaalvergroting en intensivering als enige uitweg, hebben onvoldoende marge om aan zulke maatschappelijke verwachtingen te beantwoorden. In die context klinkt het historische prijzistelsel waarbij boeren beloond werden voor duurzame landbouwpraktijken als muziek in de oren. Het sluit aan bij een vandaag zeer dominant discours dat stelt dat boeren behalve voor voedselproductie, ook vergoed zouden moeten worden voor een brede waaier aan ecosystemendiensten die ze kunnen leveren, zoals koolstofopslag in de bodem of

biodiversiteitsherstel. In die zin lijkt de conclusie zo klaar als een klontje: het is tijd voor een verrijzenis van het historische prijzstelsel.

Die logica is te simplistisch en in zekere zin ook gevaarlijk. Eerst en vooral is het discours van de vergoeding voor ecosysteemdiensten een discours waarin het probleem van de structurele onderwaardering van voedsel en duurzame landbouw meestal totaal onaangeroerd blijft. Op zich is de keuze om, in de gegeven omstandigheden, ecosysteemdiensten financieel te vergoeden een verdedigbare keuze, maar zoals we verderop zullen illustreren is het maar zeer de vraag welk soort landbouwsysteem we daar op termijn aan zullen overhouden. Onze belangrijkste bezorgdheid heeft te maken met het feit dat het historische prijzstelsel ook in een specifieke historische context zat ingebed. Zonder die context verliest het prijzstelsel alle betekenis. Daarom vereist een denkoefening over de nood aan een hedendaagse verrijzenis van de prijs ook debat op beide niveaus.

In wat volgt zullen we aan de hand van een aantal historische observaties telkens een aantal hedendaagse vraagstukken agenderen die volgens ons onvoldoende hoog op de agenda staan in discussies over het vergoeden van ecosysteemdiensten door boeren – in het bijzonder het groeiend enthousiasme bij beleidsmakers voor koolstofopslag in landbouwbodems.⁴ Historici zijn best geplaatst om de geschiedschrijving over het prijzstelsel te verzorgen. Als liefhebbers van landbouwgeschiedenis schrijven wij dus met grote nederigheid over dit thans beperkt gedocumenteerd onderwerp, met als belangrijkste doelstelling de historische informatie te gebruiken als achteruitkijkspiegel om een aantal structurele bedenkingen en bezorgdheden te benoemen in het hedendaags discours.

Observatie 1: Met het oog op de landbouwkundige gebruikswaarde

Historisch perspectief

Het prijzstelsel bleef geenszins beperkt tot een focus op de hoeveelheid aangevoerde mest. Er werd een alomvattende invulling gegeven aan zowel het door de eigenaar beschikbaar gestelde landbouwkapitaal als de door de pachter gedane investeringen – invullingen die weliswaar evolueerden doorheen de tijd en al naar gelang van de regio. Nog tot in de eerste decennia van de twintigste eeuw omvatte het eeuwenoude begrip prijs alle elementen van het landbouwbedrijfskapitaal die geheel of gedeeltelijk eigendom zijn van de pachter, en die hij noodgedwongen moet achterlaten bij zijn aftreden als pachter, omdat ze onlosmakelijk gekoppeld zijn aan het pachtgoed (De Keyser spreekt over ‘ingelijfd in het pachtgoed’), zoals bijvoorbeeld de nagelaten bodemvruchtbaarheid. Het is zinvol om hier een onderscheid te maken tussen grote verbeteringswerken aan gebouwen of landinrichting enerzijds en pachtersverbeteringen anderzijds. Grote verbeteringswerken aan de gebouwen of de landinrichting waren in principe ten laste van de eigenaar, maar vaak werden ze om praktische redenen toch door de eigenaar en de pachter samen aangepakt. De eigenaar leverde doorgaans de materialen en betaalde de lonen voor het uitgevoerde werk, de pachter voerde materialen aan en gaf het werkvolk de kost. Wie op de boerderij aan het werk was – in

welke hoedanigheid dan ook — zat immers ook mee aan tafel. Tot de grote verbeteringswerken behoorden onder meer de oprichting van gebouwen, het draineren van gronden, het aanplanten van boomgaarden, het aanleggen en herstellen van kavelpaden en waterlopen, het bouwen van asten voor het branden van cichorei of het drogen van hop, of het graven van rootputten voor vlas. Daar tegenover staan de pachtersverbeteringen, die — zoals het woord zegt — door de pachter op eigen kracht en met eigen middelen werden aangebracht. De ‘diepe grondbewerkingen’ namen daarin een belangrijke plaats in. Er werd tussen twee diepe grondbewerkingen, die vaak met de spade werden uitgevoerd, veel ‘geploegd’, zelfs meerdere keren in een teeltseizoen, maar zelden meer dan enkele duimen diep. Verder behoren tot de pachtersverbeteringen de bemesting, het aanleggen van weiden, het planten van hagen (en soms ook de knotwilgen) en het plaatsen van afsluitingen.

Bij het bepalen van de prijszij behoorde dus over het algemeen aan de pachter: de waarde van de meststoffen en de zogenaamde ‘navette’ (dat wil zeggen: wat aan bemesting in de bodem overblijft na de oogst, en dus aan de volgende teelt ten goede komt), de diepe grondbewerkingen, de aanleg van de weiden, de afsluitingen en de hagen, en de waarde van zijn eigen aandeel in de infrastructuur die hij samen met de eigenaar heeft opgericht, met name gebouwen en inrichtingen, de grotere landinrichting (wegen en waterlopen), de drainage en de boomgaarden. Daarnaast behoorden, al naar gelang van de concrete gevallen, vaak nog andere elementen tot de prijszij, zoals onder meer de ‘vruchten te velde’. In streken waar de pachtwissels van oudsher plaatsvonden op kerstdag werden de wintergranen door de aftredende pachter gezaaid, en dus moest de nieuwe pachter de inzaai van het wintergraan aan de vertrekkende pachter vergoeden. Dat was niet het geval bij de Bamispachten, die vervallen op 1 oktober.⁵ In dat geval beschikte de nieuwe pachter tijdig over het pachtgoed om zelf het wintergraan te zaaien. In sommige pachtcontracten behoorde ook de veestapel bij het pachtgoed,

al is dat eerder zeldzaam. Het stro maakte dan weer wel quasi overal deel uit van de prijszij, met inbegrip van zowel de voorraad stalstrooisel als het ‘gelei’ (de laag stro op het dak). Hetzelfde gold voor de bomen voor timmerhout, die meestal eigendom waren van de eigenaar, maar voor de herstellingen aan de gebouwen van het pachthof door de pachter mochten worden gebruikt.

Het stro maakte dan weer wel quasi overal deel uit van de prijszij, met inbegrip van zowel de voorraad stalstrooisel als het ‘gelei’ (de laag stro op het dak).

Wat opvalt als rode draad is dat de prijszijgebruiken, hoewel regionaal en in de tijd verschillend, altijd en overal gericht zijn op het bevorderen van de zogenaamde ‘voortbrengstweerde’ van het pachtgoed, of in hedendaags taalgebruik de landbouwgebruikswaarde of landbouwopbrengstwaarde. Het hele systeem werd dus vanuit een landbouwlogica bedacht, gewaardeerd en ontwikkeld, voor en door de landbouw.

Hedendaags perspectief

De realiteit vandaag is dat de waarde van landbouwgrond lang niet meer uitsluitend wordt ingekleurd vanuit landbouwlogica’s, maar ook en in sterke mate vanuit een brede waaier aan niet-landbouwlogica’s. Denk bijvoorbeeld aan plattelandsbewoners

die waarde hechten aan landbouwgrond vanuit een ambitie om de tuin uit te breiden (*vertuining*) of voor het houden van hobbydieren (*verpaarding*), waardering met het oog op een speculatieve meerwaarde (kopen en nadien weer verkopen met winst, eventueel dankzij bestemmingswijziging met planbaten), de waarde van landbouwgrond om er natuurbeleid op uit te rollen (bijvoorbeeld voor bosuitbreiding), de waarde van vrijkomende landbouwinfrastructuur voor het huisvesten van niet-agrarische bedrijvigheid, enzovoort.

De juridische ruimte voor deze niet- of para-agrarische activiteiten is in Vlaanderen bijzonder groot, wat ervoor zorgt dat deze brede waaier aan interesses zich ook vertaalt in een grote vraag naar landbouwgrond, met bijgevolg ook hoge marktprijzen. In het eerste semester van 2018 werd volgens de Notarisbarometer gemiddeld bijna 45.000 euro betaald voor een hectare landbouwgrond, maar op het terrein zijn, zeker in de ruime omgeving rond steden, uitschieters tot boven 100.000 euro schering en inslag. In de afgelopen vijf jaar steeg de gemiddelde prijs voor een hectare landbouwgrond met ruim 25 procent (18 procent na aftrek inflatie), zo leert diezelfde Notarisbarometer. Voor huizen en appartementen lag het rendement na inflatie in diezelfde periode op respectievelijk 3 procent en 1 procent.⁶ De niet-agrarische waardering van landbouwgrond weerspiegelt zich niet alleen in de vastgoedprijzen, maar ook in het gebruik op het terrein. Onderzoek van het ILVO naar het zogenaamd 'virtueel landbouwland' toont aan dat een groot deel van de landbouwgrond in Vlaanderen niet gebruikt wordt voor professionele landbouwactiviteiten. Enkele jaren geleden lag dat cijfer voor heel Vlaanderen op gemiddeld 15 procent, met uitschieters in sommige gemeenten tot bijna de helft van het landbouwareaal, en dit fenomeen is sinds de uitvoering van het onderzoek verder toegenomen.⁷

In de afgelopen vijf jaar steeg de gemiddelde prijs voor een hectare landbouwgrond met ruim 25 procent.

In deze sociaaleconomische en ruimtelijke realiteit raakt de landbouwwaarde die ooit zo centraal stond in het prijzstelsel helemaal naar de achtergrond verdrongen. Naast de huidige marktwaarde van landbouwgrond valt de landbouweconomische opbrengstwaarde van om het even welk duurzaam en sociaal rechtvaardig landbouwbedrijfsmodel in het niets. Maar de marktwaarde *overstijgt* niet alleen de landbouwgebruikswaarde, ze wist ook de alomvattende *invulling* van de landbouwgebruikswaarde helemaal uit. De historische waardering van bijvoorbeeld stro als onderdeel van het bodemkapitaal of de waarde van goed onderhouden houtkanten en waterwegen valt helemaal in het niets bij de exuberante bedragen die vandaag voor landbouwgrond worden neergeteld, waardoor ze simpelweg niet meer van tel zijn. Boeren (zeker startende) zijn al blij wanneer ze er überhaupt in slagen een stuk grond aan te kopen of te pachten — zelfs al verkeert het in een erbarmelijke landbouwkundige staat. De belangrijkste conclusie hier is dat een verrijzenis van de prijs onmogelijk is zolang landbouwlogica's ondergeschikt blijven in de waardering van landbouwgrond, landbouwgebouwen, en alle andere onderdelen van 'het landbouwkapitaal'. Een verrijzenis van de prijs is pas mogelijk wanneer niet-agrarisch gebruik aan banden wordt gelegd, en landbouwwaarderingen vanuit een langetermijnperspectief op die manier de kans krijgen om weer naar de voorgrond te treden.⁸

Observatie 2: Vanuit een duidelijke visie op het gewenste landbouwsysteem

Historisch perspectief

Naast de grote aandacht voor de ‘voortbrengstweerde’ en alle elementen van ‘het landbouwkapitaal’ (observatie 1) valt in de prijzigebruiken ook een grote regionale diversificatie van de voorwaarden op. Niet overal golden dezelfde voorwaarden of hadden voorwaarden hetzelfde gewicht. Bovendien behandelen de voorwaarden absoluut niet uitsluitend technische zaken, zoals de hoeveelheid navette, maar ook talrijke specifieke landbouwpraktijken die betrekking hadden op de regionale kenmerken van de landbouw en specifieke teelten van de streek.⁹ In de omgeving van Kortrijk vinden we bijvoorbeeld vermeldingen in de pachtvoorwaarden van een maximaal aandeel oliezaden in het teeltplan, naast een minimaal areaal klaver. Elders werd gespecificeerd welk aandeel van het bedrijf in grasland moet blijven. In sommige streken gingen de voorwaarden vooral over teeltspecifieke infrastructuur, zoals voor de hop- of tabaksteelt, en in streken gekenmerkt door een groot belang van de graanteelt vinden we bijvoorbeeld voorwaarden met betrekking tot het goed onderhoud van de dorsvloer met vergoeding voor eventuele verbeteringen. In streken waar mest schaars is, en stro in verhouding een belangrijke bemestingswaarde heeft, golden specifieke regels voor het aanwenden van het stro, waaronder regelmatig een verbod om het stro te verkopen (te ‘vervreemden’) en de verplichting om bij vernieuwing van het stro op het dak van de hoeve het oude stro te composteren, omdat het beschouwd werd als deel van het bodemkapitaal. Ook de kringloop van oogstresten, die in bepaalde gevallen op het

veld moesten blijven, kregen veel aandacht, met in de regio Kortrijk bijvoorbeeld de verplichting om de bladeren van de suikerbiet op het veld te laten. Regels met betrekking tot de terbeschikkingstelling van het groot alaam (bijvoorbeeld ploeg en eg) en klein alaam (bijvoorbeeld riek en bijl) waren afgestemd op de gebruikelijke landbouwpraktijken. In het Vrije van Brugge maakte het duurzaam onderhoud van de houtkanten

In het Vrije van Brugge maakte het duurzaam onderhoud van de houtkanten rondom de velden bijna altijd deel uit van de pachtvoorwaarden.

rondom de velden bijna altijd deel uit van de pachtvoorwaarden, wat overexploitatie, bijvoorbeeld door naast eigen gebruik ook hout te verkopen aan bakkers of kolenbranders, kon verhinderen. En tenslotte vinden we ook vaak, in heel diverse vormen en normen, voorwaarden voor een minimale veestapel die op de pachtboerderij moest worden gehouden, en hoe dat vee moest worden gevoed.

Dit soort regels met betrekking tot landbouwpraktijken evolueerde doorheen de tijd, hand in hand met de ontwikkelingen van de landbouw. Ze dienen in die zin niet – of toch zeker niet uitsluitend – begrepen te worden als eenzijdige verplichtingen die aan de pachtende boer werden opgelegd, maar vooral als maatregelen en spelregels die gericht waren op de instandhouding van een specifiek landbouwsysteem en de langetermijncondities die daarvoor nodig waren, alsook voor het *mee mogelijk maken* van bepaalde evoluties in de landbouw. Met andere woorden: de prijzivoorwaarden waren ingegeven vanuit een zeer duidelijk idee voor welk landbouwsysteem men dit aan het bedenken was, en welk landbouwsysteem men er op langere termijn aan wou

overhouden. Dit verklaart ook waarom het hele prijzistelsysteem niet louter aandacht besteedde aan kwantitatieve, 100 procent meetbare variabelen, maar ook regelmatig de voorkeur gaf aan het organiseren en belonen van een bepaalde landbouwpraktijk. In het geval van een goede praktijk en keurig nalatenschap door de uittredende pachter was het bijgevolg ook niet nodig om alles tot in de details kwantitatief te meten en in een geldwaarde om te zetten. Dit maakte van het prijzistelsysteem ook een dynamisch systeem dat vooral aangeeft waar de ervaring de grenzen heeft vastgesteld. Men wist dat een bepaald landbouwsysteem werkte, ook op langere termijn, men kende er zowel de maatschappelijke meerwaarde van als de randvoorwaarden die ervoor nodig waren, en bijgevolg ook hoe die onder systemische randvoorwaarden in de vorm van prijzivoorwaarden konden worden geïnstalleerd. ‘Goede’ landbouwpraktijken zijn in die context praktijken waarvan de resultaten niet (altijd) gemeten hoeven te worden — de ervaring heeft immers geleerd wat doorheen ‘doen en laten’ binnen de grenzen van het systeem past en de nodige zekerheid geeft voor de toekomst.

Men wist dat een bepaald landbouwsysteem werkte, ook op langere termijn, men kende er zowel de maatschappelijke meerwaarde van als de randvoorwaarden die ervoor nodig waren.

Hedendaags perspectief

Zeker vanaf de 19de eeuw begonnen de regels met betrekking tot specifieke landbouwpraktijken in het prijzistelsysteem te sputteren. In zekere zin is die traditie om heel duidelijk te maken voor welk landbouwsysteem er beleid gemaakt wordt nooit teruggekeerd.¹⁰ Dat is ook het discours waarin de huidige interesse in het vermogen van boeren om koolstof vast te leggen in landbouwbodems zich ontwikkelt. Voor alle duidelijkheid: het landbouwkundig belang van voldoende organisch materiaal (waaronder koolstof) in landbouwbodems is onmiskenbaar. De organische component van bodems speelt immers een cruciale rol in de totstandkoming van een goede bodemstructuur, en die helpt bodemverdichting en bodemerosie te voorkomen, zorgt voor voldoende bodemverluchting (onder andere belangrijk voor vlinderbloemigen), vergroot het waterhoudend vermogen (onder andere belangrijk tegen wateroverlast en bij droogte), enzovoort.¹¹ Vandaag is het organisch stofgehalte van een doorsnee landbouwbodem in Vlaanderen veel te laag, dus in die zin is beleid gericht op het verhogen van dit organisch stofgehalte zeer wenselijk.¹² Toch is er een belangrijk verschil met de dominante landbouwlogica van het prijzistelsysteem. Hoewel de landbouwvoordelen van hogere organische-stofgehalten zeker een rol spelen in het debat, wordt de sterke toename van de interesse ons inziens toch vooral ingegeven vanuit de zoektocht naar het permanent uit de lucht halen van CO₂, met het oog op een klimaatneutrale landbouw, maar in sommige gevallen ook vanuit de opvatting dat de landbouwsector op die manier de CO₂-uitstoot van andere sectoren zoals industrie en verkeer kan helpen compenseren. In de derde observatie zullen we stilstaan bij het sociale-rechtvaardigheidsvraagstuk dat aan deze CO₂-boekhouderslogica is gekoppeld. De belangrijkste observatie hier is dat het niet zo duidelijk is welk soort landbouwsysteem we aan dit beleid willen of zullen overhouden. Terugkomend op het voorbeeld van de koolstoffixatie in landbouwbodems: uiteraard heeft de landbouw een cruciale rol te spelen in het verlagen van de CO₂-uitstoot, en uiteraard moet het organische-stofgehalte in Vlaamse akkers en weides

omhoog. Het is echter maar zeer de vraag, wanneer we boeren morgen financieel gaan vergoeden voor het opslaan en vasthouden van zoveel mogelijk koolstof in de bodem, welk landbouwsysteem we daar dan aan overhouden. Leiden zulke vergoedingen mogelijks tot maximale koolstoffixatie op een deel van het landbouwareaal, maar intensievere exploitatie van de overblijvende percelen om opbrengstverlies te compenseren?

Wat als koolstof fixeren financieel interessanter wordt dan landbouwgewassen produceren aan bodemprijzen?

Is dat de gewenste landbouwontwikkeling?¹³ Kunnen niet-boeren ook zulke vergoedingen genieten en hoe voorkomen we in dat geval een extra toename van de druk op landbouwgrond? Hoe zorgen we ervoor dat het beschermen van de zogenaamde *carbon hotspots* (plaatsen waar nog zeer veel koolstof in de grond zit zoals permanent grasland) geen reservaten worden waarin elke vorm van landbouwkundig (mede)gebruik onmogelijk wordt? En wat als koolstof fixeren financieel interessanter wordt dan landbouwgewassen produceren aan bodemprijzen?

Het prijzingsysteem werkte eigenlijk net andersom. Het was gericht op het mee mogelijk maken van een bepaald landbouwsysteem en bepaalde landbouwontwikkelingen waarvan men, uit ervaring, wist dat ze voordelen opleverden en houdbaar waren op de langere termijn. Het feit dat hierbij niet alle aspecten van het landbouwkapitaal en de 'voortbrengstweerde' tot in de details werden gekwantificeerd betekent niet noodzakelijk dat onvoldoende instrumenten voorhanden waren om alles technisch uit te meten. Veeleer wijst dit op een succesvolle aanpak om toepassing van gewenste praktijken te verkiezen boven technische criteria. In huidige discussies over het betalen van boeren voor het leveren van ecosysteemdiensten lijkt de keuze voor technische, meetbare en zogenaamd 'neutrale' variabelen de heilige graal, en uitspraak doen over het gewenste landbouwsysteem overbodig. Zeg niet 'graanteelt in de teeltrotatie' — zeg 'koolstoffixatie'. Zeg niet 'gemengde landbouwbedrijven' — zeg 'circulariteit'. Zeg niet 'aardappelteelt is op sommige bodems ongewenst' — zeg 'nitraatresidu'. Het is maar zeer de vraag hoeveel controle we als samenleving nog hebben op de gewenste ontwikkeling van de landbouw wanneer het discours helemaal wordt opgehangen aan technische criteria die allesbehalve uitsluitend landbouwkundig geïnspireerd zijn, maar die wel grote landbouwkundige consequenties hebben. Een verrijzenis van de prijs in de afwezigheid van een duidelijke visie op het landbouwsysteem dat we daaraan willen overhouden, is in die zin onmogelijk.

Observatie 3: Niet automatisch sociaal rechtvaardig

Historisch perspectief

De pleitbezorgers van het prijzingsysteem die de rechtvaardigheid als argument benadrukken, hebben uiteraard een punt. Boeren vergoeden voor inspanningen waarvan niet zijzelf, maar anderen de vruchten plukken, is zonder meer een maatschappelijke noodzaak. Echter, het simpelweg *bestaan* van een prijzingsysteem leidt niet automatisch tot een duurzaam en sociaal rechtvaardig landbouwsysteem. Het toepassen van een

prijzistelsel gaat niet louter over het vergoeden van inspanningen, maar ook over de vraag wie de voorwaarden bepaalt, in functie van welk doel, en over de mate waarin de sociale, ecologische en economische context toelaat de gevraagde inspanningen ook effectief te realiseren.

Over het algemeen kan gesteld worden dat de *rechtvaardigheid* van het prijzistelsel overeind werd gehouden door de *redelijkheid*. Tot een heel eind in de 17de eeuw is Europa bijna onophoudelijk een strijdtoneel waarin het huidige Vlaanderen betrokken is of als slagveld dienst doet. Oogstvernielingen of opeisingen door legers en brandschattingen door bendes waren schering en inslag. Ook oogstmislukkingen door natuurlijke omstandigheden waren legio. Op veel boerderijen was het om de paar jaar vooral een kwestie om de eerstvolgende winter te overleven. Zoals reeds eerder aangehaald, waren grondbezitters verantwoordelijk voor de opvang van de armen, maar bovendien waren ze ook wel afhankelijk van hun pachters om het grondbezit rendabel te maken. Geen enkele grondbezitter had er belang bij zijn pachters ‘uit te schudden’ of op straat te zetten. De tiendenpacht bood wat dat betreft in de meeste omstandigheden een uitstekende oplossing. Goede jaren met meevallers in de opbrengst kwamen op die manier ook de verpachter ten goede, en in slechte jaren met lage opbrengsten behield de pachter nog steeds het grootste gedeelte van de opbrengst. En als de opbrengst werkelijk nul was, betaalde de pachter een tiende van... nul. Gaandeweg werd dit systeem uitgehold. De pacht werd een combinatie van tienden en een vaste som, of de tienden werden omgerekend in een geldwaarde die vervolgens een vaste, of zelfs jaarlijks toenemende pachtsom werd. Maar tot een heel eind in de 18de eeuw bleef het gevoel van verantwoordelijkheid van de eigenaars voor ‘hun’ pachters een belangrijke rol spelen, en werd bij allerlei rampoed enigszins flegmatisch vastgesteld dat men ‘een kei het vel niet kan afstropen’.

Boeren vergoeden voor inspanningen waarvan niet zijzelf, maar anderen de vruchten plukken, is zonder meer een maatschappelijke noodzaak.

Een interessant tegenvoorbeeld — niet toevallig aan het einde van de hoogdagen van het prijzistelsel — vinden we terug in het schitterende onderzoek van historicus Pieter De Graef.¹⁴ De Graef beschrijft hoe in de achttiende eeuw het gebruik van aangekochte meststoffen zoals stadsmest een hoge vlucht nam, met als belangrijkste onderzoeksvraag binnen welke condities die toename zich kon manifesteren. Hij vertrekt daarbij onder andere uit de verwondering dat ook de risicomijdende *peasants* uit de overlevingslandbouw van die tijd (kleinschalige boeren met proto-industriële linnennijverheid op het boerenbedrijf) het risico aangingen om traditionele bemestingsstrategieën te wijzigen en stadsmest aan te kopen. Dit gebeurde enerzijds uit noodzaak. De Graef kaart vier oorzaken aan: een abrupte daling van de linnenprijs in de jaren 1750, gevolgd in de jaren 1770 en 1780 door een stijging van de prijzen van het ruwe vlas, gecombineerd met stijgende pachtprizen, en tenslotte ook een toename van de boerenbevolking die tot een verdere fragmentering van het boerenbedrijf leidde en bijgevolg noopte tot intensiever gebruik. De mogelijkheden van de kleine *peasant* bleven beperkt tot het telen van meer eigen ruw vlas, om meer lijnwaad te kunnen produceren, en dit vlas te voorzien van een rijke, aangekochte bemesting — wat overigens niet heeft geleid tot een toename van het inkomen, maar een beperking van de daling van het inkomen.

Maar naast de noodzaak speelde anderzijds ook het prijzistelsel een doorslaggevende rol. De zekerheid vergoed te zullen worden voor eventuele navette overtuigde zelfs de risicomijdende *peasants* om stadsmest aan te kopen. Ze waren daarbij afhankelijk van de transportdiensten van grotere paardenboeren die werden ‘betaald’ met een disproportionele hoeveelheid gratis arbeid op de grotere landbouwbedrijven in ruil, wat bijdroeg aan de instandhouding van de sociale ongelijkheid in de 18de eeuw. Het onderzoek van De Graef toont op die manier aan hoe het prijzistelsel, dat in de kern wel degelijk op principes van rechtvaardigheid was gebouwd, niet automatisch een sociaal rechtvaardige landbouw tot gevolg had.

Hedendaags perspectief

De parallel met de hedendaagse situatie is helaas snel gemaakt. Uiteraard is het op zich rechtvaardig dat wanneer we boeren vragen om ecosysteemdiensten te leveren en koolstof op te slaan in landbouwbodems als deel van het klimaatbeleid, dezen hiervoor vergoed worden. Daarbij blijft het probleem van de structurele onderwaardering van voedsel in de huidige stedelijke samenleving echter onaangeroerd of, sterker nog, wordt de vergoeding voor een bijkomende ecosysteemdienst als deel van de oplossing gepresenteerd. Dit is uiteraard de wereld op zijn kop, waarbij de uiterst zwakke socio-economische positie van de voedselproducerende boer en de daaruit voortvloeiende ongelijkheid worden aanvaard en bestendigd.

Bovendien: hoe waarschijnlijk is het, in de huidige context, dat beroep doen op individuele boeren voor het realiseren van CO₂-reductiedoelstellingen sociaal rechtvaardig zal zijn? In Australië, waar de overheid in het kader van plannen om een netto-nuluitstoot van broeikasgassen te bereiken zeer concreet aan het kijken is naar het potentieel van koolstofopslag door boeren, duiken alvast twee structurele gevaren op.¹⁵ Huidige plannen voorzien immers het huidige organische-stofgehalte in bodems als referentiepunt, waardoor boeren die in de afgelopen jaren reeds grote inspanningen deden om het organische-stofgehalte te verhogen benadeeld dreigen te worden ten opzichte van boeren die tot gisteren extractieve bodempraktijken beoefenden. De eerste percentages bodemorganische stof zijn immers veel eenvoudiger te herstellen dan de hogere percentages, wat de tweede groep boeren een financieel voordeel zou opleveren ten opzichte van de pioniers. Een tweede gevaar schuilt in de context van de marktwerking en de contractuele verplichtingen waarin koolstoffixatie hoogstwaarschijnlijk ontwikkeld zal worden. Het idee hierbij is dat de vergoeding voor koolstofboeren betaald wordt door andere actoren die daarmee — al dan niet vrijwillig — hun uitstoot compenseren. Daartegenover wil de ‘koper’ die de vergoeding voor

dit ‘koolstoffixatierecht’ betaalt uiteraard ook de garantie dat er effectief netto koolstof uit de lucht wordt gehaald, en permanent in de bodem blijft zitten. Dit verklaart waarom er in de Australische plannen ook sprake is van een regeling waarbij boeren het risico dragen dat, als zij er niet in slagen de in zo’n overeenkomst vastgelegde hoeveelheid koolstofvastlegging waar te maken, zij aansprakelijk zijn voor de kosten. In de

Wat vandaag een bijkomende inkomstenbron lijkt, dreigt later een nieuwe realiteit te baren waarin boeren op geen enkele manier worden beloond voor hun inspanningen.

wetenschap dat vele boeren nu reeds in penibele sociaaleconomische omstandigheden werken en elke vorm van inkomsten wenselijk is, lijkt het desalniettemin erg waarschijnlijk dat boeren in zo'n systeem zullen meestappen. Dit leest als het begin van een regelrechte nachtmerrie voor de landbouw. Klimaatverandering zet immers in toenemende mate druk op ecologische processen en verstoort bijgevolg ook landbouwkundige wetmatigheden die het vermogen van boeren om koolstof in de bodem fixeren en daar te houden — op zijn zachtst gezegd — zullen uitdagen. Wat vandaag een bijkomende inkomstenbron lijkt, dreigt later een nieuwe realiteit te baren waarin boeren op geen enkele manier worden beloond voor hun inspanningen, hoe groot dan ook, maar enkel op basis van een kwantitatief eindresultaat worden afgerekend, gedreven door een blijvende juridische verantwoordelijkheid in een veranderende realiteit. Tenslotte is er ook het feit dat de mogelijkheden om koolstof op te slaan in bodems zeer ongelijk verdeeld zijn tussen boeren. Naast het eerder aangehaalde referentiepunt zorgen ook verschillen in het huidige landbouwmodel waarin boeren actief zijn, de bodemtextuur en de plaats in het landschap, en het al dan niet toegang hebben tot de grondstoffen, de kennis en de instrumenten die nodig zijn voor koolstoflandbouw voor ongelijke startpunten en onevenredige mogelijkheden. Een verrijzenis van de prijzij opent bijgevolg ook de fundamentele vraag wat het geassocieerde sociaal project voor de landbouw zal zijn. Op welke manier kan het prijzistelsysteem een transformatieve bijdrage leveren aan de sociale rechtvaardigheid, in het bijzonder voor de boeren?

Conclusies

Een blik in de achteruitkijkspiegel op het historische prijzistelsel, illustreert de magere en bij momenten problematische onderbouwing van het huidige discours rond koolstoffixatie in landbouwbodems en bij uitbreiding het hele debat over het vergoeden van ecosysteemdiensten die de landbouw kan leveren. Landbouwgebruikswaarde, een visie op het gewenste landbouwsysteem en een sociaal contract tussen de stedelijke samenleving en de landbouw mogen daarin niet ontbreken. Meer nog dan de financiële logica die aan het historische prijzistelsel was gekoppeld, is er nood aan een verrijzenis van de basislogica waarop het hele stelsel was gebouwd: het *mee mogelijk maken* van een bepaald *landbouwsysteem*, voor en door de landbouw en de boeren, en uiteraard geïnspireerd vanuit de ontzettend grote maatschappelijke uitdaging waar onze stedelijke samenleving, inclusief de boeren, vandaag mee geconfronteerd worden.

Bio

Hans Vandermaelen is onderzoeker aan de Universiteit Gent en het ILVO, en werkt aan een doctoraat over het stedelijk voedselvraagstuk, met focus op agro-ecologie, bodemvruchtbaarheid, en publieke landbouwgronden. Zijn onderzoek wordt gefinancierd door het FWO (G0H5817N) onder het JPI Urban-Europe SUGI-NEXUS Programma *Urbanising in Place* (11326801) en door het ILVO.

Koen Dhoore is docent bedrijfseconomie bij Landwijzer, het gespecialiseerd vormingscentrum voor biologische en biodynamische landbouw in Vlaanderen.

Noten en literatuur

Dit artikel is een uitgeschreven en bijgewerkte versie van een door de auteurs gegeven presentatie 'Reviving the prijsij?', op vraag van de Koninklijke Vlaamse Academie van België (KVAB) voor Wetenschappen en Kunsten, in het kader van het Denkersprogramma 'Bodem als Natuurlijk Kapitaal' van eind 2019 tot eind 2020. De presentatie maakte deel uit van de sessie 'Appropriation of soils as a natural capital' op 7 oktober 2020 in het Paleis der Academiën in Brussel.

1. De Keyser, F. (1910). Het pachtersrecht en de prijsijen in Vlaanderen. Kortrijk: Vermaut.
2. Vander Vaeren, J. (1930). De voornaamste feiten uit eene eeuw geschiedenis van den Belgischen landbouw, 1830-1930. Leuven: Fr. Ceuterick.
3. Van Isacker, K. (1978). Mijn land in de kering, 1830-1980. Deel 1: Een ouderwetse wereld, 1830-1914. Antwerpen/Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel. Van Isacker, K. (1983). Mijn land in de kering, 1830-1980. Deel 2: De enge ruimte, 1914-1980. Antwerpen/Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel.
4. Bijvoorbeeld in het regeerakkoord van de Vlaamse regering op pagina 86-87 en 206, 221, 224 en 235. Vlaamse Regering. (2019). Regeerakkoord Vlaamse Regering 2019-2024. <https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/31742>
5. Pacht die op de feestdag van Sint-Bavo betaald werd (Bamis = samentrekking van Bavomis)
6. Koninklijke Federatie van het Belgisch Notariaat. (2018). Notarisbarometer Landbouwgronden 2018. <https://www.notaris.be/uploads/nl/news/5b5aea9a3f2b8.pdf>
7. Verhoeve, A., Kerselaers, E., & Rogge, E. (2017). Virtueel landbouwland. *Ruimte*, 9 (43), 72-75.
8. Interessant is bijvoorbeeld het SAFER-systeem in Frankrijk. Zie: Rogge, E., Verhoeve, A., Kerselaers, E., & Van Lancker, J. (2018). SAFER in beeld: een model dat toegang tot landbouwgronden sterk reguleert. ILVO.
9. Voorbeelden uit De Keyser (1910) (ibid.), en Lindemans, P. (1942). *Geschiedenis van de landbouw in België: eerste deel*. Antwerpen: De Sikkel
10. Interessant hierbij is het boek Van Molle, L. (1989). *Katholieken en landbouw: landbouwpolitiek in België, 1884-1914*. Leuven: Universitaire Pers.
11. Gobat, J.-M., Aragno, M., & Matthey, W. (2004). *The living soil: fundamentals of soil science and soil biology*. Enfield: Science Publishers.
12. Vandendriessche, H., Tits, M., Boon, W., Vogels, N., Bries, J., & Elsen, A. (2016). Zeven decennia bodemvruchtbaarheid in België (1945-2015). Heverlee: Bodemkundige Dienst van België.
13. Borgo, E. (2021). Landbouw en natuur: scheiden of verweven? *Oikos* 97.
14. De Graef, P. (2017). Mesthoop doet leven? Stadsmeester en een beter bemestingspatroon in de achttiende-eeuwse Vlaamse landbouw. *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 14 (1).
15. Foley, M. (2021). Looming soil carbon policy could disadvantage the best farmers. <https://www.brisbanetimes.com.au/politics/federal/looming-soil-carbon-policy-could-disadvantage-the-best-farmers-20210215-p572n8.html>